

K filozofiji Ernsta Cassirerja

Sodobna teorija znanosti je predvsem domena analitične filozofije in le redko se vzpostavi zveza med njo in preostalo – predvsem kontinentalno filozofijo. Ernst Cassirer je na drugi strani spadal med filozofe, ki so ob prelomu prejšnjega stoletja razvijali (novokantovsko) filozofijo znanosti “kritičnega idealizma”, ki pa se ji po Cassirerjevi smrti prav znotraj sodobne kontinentalne filozofije dolgo ni posvečalo dovolj pozornosti in se je zato k njej usmerjalo kvečjemu z namigi “v bolj poučenih” krogih. Svojčas zelo odmevne so bile na drugi strani Cassirerjeve razprave s filozofi Husserlom, Russelom, Schlickom, Heideggerjem in Carnapom. In prav o razpravi s Heideggerjem, do katere je prišlo v okviru enotedenskega niza predavanj leta 1929 v Davosu, se je tudi pozneje še precej pogosto pisalo. Jeseni lansko leto – ob sedemdeseti obletnici – je bilo tako v Heidelbergu organizirano tudi zasedanje, na katerem naj bi se znova podrobneje proučil potek te razprave, na koncu katere je Cassirer – vsaj pred sedemdesetimi leti – veljal za poraženca.

Cassirer se je rodil 28. junija 1874 v Wroclawu. Po študiju prava, nemške literature in filozofije, sprva v Berlinu, nato pa še na nekaterih drugih univerzah, je od leta 1896 študiral v Marburgu, kjer je leta 1899 tudi promoviral pri Paulu Natorpu z disertacijo *Descartova kritika matematičnega in naravoslovnoznanstvenega spoznanja*. Čeprav se običajno skupaj z Natorpom in Hermannom Cohenom uvršča med tri ključne predstavnike marburške šole novokantovstva, pa v Marburgu nikoli ni predaval. Leta 1906 je habilitiral v Berlinu in do leta 1919 tam predaval kot zasebni docent.

¹ *Srbski prevod: Filozofija simboličkih oblika je izšel leta 1985 pri založbi Književna zajednica Novog Sada.*

² *To je bilo v Davosu tudi eno od jeder spora s Heideggerjem, ki je v svoji interpretaciji Kanta poudaril človekovo končnost. Človek naj bi bil tako neskončen zgolj v svojem razumevanju in ne produciranju. Vsi filozofski pojmi, s katerimi se zdi, da stopa onkraj sveta pojavov: resnica, svoboda, večnost, naj bi v resnici kazali le na omejitve uma; neskončno bitje, kot recimo bog, pač ne potrebuje filozofije (niti kulture). Kant naj bi bil zatorej vse kaj drugega kot pa filozof etičnega poseganja po neskončnem. Nasprotno naj bi se iz njegovega pojma uma dalo razbrati, da je človek prepuščen le sebi. Tako z zatekanjem v absolut kot tudi z zatekanjem v svet reči naj bi zato človek zgrešil samega sebe.*

³ *Thomas Mormann, "Der begriffliche Aufbau der wissenschaftlichen Wirklichkeit bei Cassirer", Logos, Zeitschrift für systematische Philosophie, Band 4, Heft 4, december 1997.*

Nato je postal profesor na univerzi v Hamburgu, kjer je tudi napisal svoje osrednje delo *Filozofija simbolnih form*. Leta 1929 je postal rektor te univerze (kot prvi judovski rektor kake nemške univerze) in na tem položaju ostal leto dni. Leta 1932 je nato objavil še monografijo *Filozofija razsvetljenstva* (katere prevod je leta 1998 izšel tudi v slovenščini v zbirki Claritas), ob Hitlerjevem prihodu na oblast (1933) pa emigriral iz Nemčije in se preselil na Švedsko. Tam je do leta 1941 predaval na univerzi v Göteborgu in istega leta dobil tudi švedsko državljanstvo, pozneje pa je kot gostujoči profesor predaval v ZDA na univerzah v Yalu in nazadnje na Univerzi Columbia v New Yorku, kjer je 13. aprila 1945 tudi umrl.

V zadnjem času nedvomno prihaja do renesanse preučevanja Cassirerjeve filozofije. Ta se je začela v Združenih državah, kjer pravzaprav ukvarjanje z njegovo filozofijo nikoli ni povsem zamrlo, z določeno zamudo pa je nato zajelo tudi Nemčijo. V slovenščino je za zdaj prevedena samo ena njegova knjiga, o kateri pa sam avtor spremne besede – Anton Stres – zapiše, da "ni med najpomembnejšimi in najbolj značilnimi Cassirerjevimi deli".

Kot njegovo osrednje delo zagotovo nastopa *Filozofija simbolnih form*, ki jo tvorijo tri knjige: Jezik, Mitično mišljenje in Fenomenologija spoznanja.¹ V njej, pa tudi v nekaterih drugih svojih delih, je Cassirer skušal iz Kantovih kritik razviti nekakšno "kritiko kulture" v vseh njenih formah, pri čemer je med razne produktivne zmožnosti človeka – mitološko, estetsko in religiozno, uvrstil tudi zmožnost spoznanja. Pojem kulture naj bi omogočal enotnost teh form, saj človek – kot bitje kulture – iz sveta zgolj pasivnih vtisov, prek mitov, jezika in umetnosti, ustvarja svet čistega duhovnega izraza. V tem duhovnem svetu s svojim svobodnim delovanjem nazadnje prestopi mejo področja gole pojavnosti in doseže v etičnem točko, ki je onkraj končnosti spoznavajočega razuma. Predvsem v Kantovi praktični filozofiji je torej Cassirer videl pripravo na "prehod v mundus intelligibilis" in v neskončnost.²

Nekateri moderni interpreti Cassirerjeve filozofije, kot je npr. Mormann,³ zavračajo omejevanje (predvsem nemških filozofov), na zgolj *Filozofijo simbolnih form* in poudarjajo velik pomen ter aktualnost njegove filozofije znanosti in znotraj tega teorije znanstvenega pojma in pojmovne graditve znanstvene dejanskosti, kot osrednjih vidikov Cassirerjeve teorije znanosti.

Ključna za nastanek Cassirerjeve teorije znanstvenega pojma je njegova knjiga *Pojem substance in pojem funkcije*, ki je izšla leta 1910. V njej Cassirer izhaja iz kritike tradicionalne aristotelske logike (s čimer je sicer najširše mišljena predvsem logika vsakdanjega pogleda na svet), ki s svojim načinom tvorjenja pojmov ne more ustrezati zahtevam sodobne znanosti. Svoje korenine ima namreč v nepotrebni ontologiji substance, za katero je značilno vzpostavljanje zveze med substancno in njenimi akcidenkami. Temu ustrezno so tudi pojmi razumljeni kot skupki oznak in če nato neki predmet vsebuje

te karakteristične oznake ali značilnosti, ga je potemtakem tudi mogoče uvrstiti pod ta pojem.

Slabost takšne teorije tvorjenja pojmov vidi Cassirer v tem, da je mogoče v nekem pojmu med sabo nevprašljivo združiti povsem poljubne oznake. Hkrati ostane neodgovorjeno tudi vprašanje, zakaj nekemu določenemu pojmu sploh pritičejo prav neke določene oznake. S stališča klasične logike je torej lahko neki pojem povsem korektno določen, četudi ta korektnost ne pove ničesar o njegovem specifičnem spoznavnem učinku in tega učinka v nobenem smislu tudi ne zagotavlja.

Ta slabost klasične logike vodi v naivni realizem in v teorijo odraza oz. odslikave [Abbildtheorie], po kateri so v pojmi vsebovane oznake preprosto enoznačne odslikave elementov, ki pripadajo strukturi objektivnega sveta. Predpostavljene so torej kot vnaprej dane, naloga definicije pojma pa se zato sestoji zgolj v odslikavi nekih izvenlogičnih elementov. V tem primeru gre za idejo že izdelanega in strukturiranega sveta oziroma za idejo vnaprejšnje in nevprašljive skladnosti med kategorijami našega razuma in objektivnega sveta.

Kritična teorija naj bi nasprotno razvijala takšno logiko predmetnega spoznanja, v osnovi katere je ideja, da nastajanje znanstvenega izkustvenega spoznanja obvladujejo iste temeljne sinteze, na katerih slonita tudi logika in matematika, in da nam šele te omogočijo, da sploh lahko govorimo o trdnem zakonitem redu v pojavnosti.⁴ Naloga filozofije seveda ne more biti predpisovanje znanostim, katere pojmovne forme smejo uporabljati, temveč je to po Cassirerju zgolj eksplikacija pojmovnosti realno obstoječih znanosti, kakor se je ta razvijala v svoji zgodovini do danes. Pojem funkcije naj bi bil sedaj, najbolj na grobo povedano, takšna Cassirerjeva temeljna sinteza. Poudarek naj ne bi bil več na lastnostih predmetov, ki naj bi se uvrstili pod skupen pojem. Znanstveni pojem naj bi bil funkcionalen in za predmete, ki jih znanost uvrsti pod tak funkcionalni pojem, bi se bilo povsem odveč spraševati, ali sploh še imajo kakšne skupne lastnosti.

Sodobna znanost lahko shaja tudi brez tega. Pojmi so v njej opredeljeni tudi samo prek golega razlikovanja med njihovimi oznakami oziroma določili. V funkcionalnih pojmih empirične znanosti ne gre za to, da bi se iz neke celovitosti istovrstnih vtisov izluščil tek, ki je skupen vsem predmetom. Zadostuje že ugotavljanje o goli različnosti [Verschiedenheit: diferencialnost] znotraj niza fenomenov, ugotavljanje principa nizanja [Reihungsprinzip], iz katerega nato izhaja različnost.

Paradigma funkcionalnega matematičnega pojma je na primer Cassirerju pojem naravnega števila, katerega funkcionalna definicija izhaja zgolj iz sistema Peanovih aksiomov. Znotraj fizike sta primer takšnega funkcionalnega pojmovnega nizanja veličini mase in gibalne količine, ki v neko funkcionalno zvezo mečeta skupaj na

⁴ Primerjaj E. Cassirer, "Kant und die moderne Mathematik", *Kantstudien* 12, 149 (1907), str. 44/45.

⁵ Primerjaj E. Cassirer, *Substanzbegriff und Funktionsbegriff*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1985, str. 264-265.

⁶ Hrvaški prevod te knjige je izšel leta 1998 pri založbi Demetra, izvirno nemško besedilo pa je najbolj dostopno v knjigi z naslovom *Zur modernen Physik, ki je izšla pri založbi Wissenschaftliche Buchgesellschaft in kjer je ta spis objavljen skupaj s Cassirerjevo poznejšo študijo z naslovom Determinismus und Indeterminismus in der modernen Physik*.

⁷ E. Cassirer, *Versuch über den Menschen, Einführung in eine Philosophie der Kultur*, Meiner Verlag, Hamburg 1996, str. 315.

pogled povsem različne fenomene, ki ne kažejo nobenih skupnih lastnosti. Še bolj očitno je to pri pojmu energije in dela, ki sploh ne opisujeta več nikakršnih nazornih značilnosti predmetov. V pojem energije se lahko zato uvrščata potencialna in kinetična energija, čeprav s stališča vsakdanjega pogleda na svet ontološko pripadata povsem različnim kategorijam. Eno in drugo nista momenta istega zato, ker bi združevala kake skupne predmetne lastnosti, temveč zato, ker nastopata kot člena iste kavzalne enačbe in sta zato s stališča čiste določitve veličine medsebojno zamenljiva.⁵

Tudi iz knjige *K Einsteinovi teoriji relativnosti*,⁶ iz katere je na tem mestu objavljen prevod zadnjega poglavja, bi bilo zato mogoče poudariti predvsem ugotovitev o koncu takšnega "antropomorfizma" v znanosti. Relativnostna teorija je preprosto uvrščena v tek naravoslovnih znanosti od novega veka naprej, v katerem predmeti raziskovanja izgubljajo svojo navidezno substancialnost in prehajajo povsem nenazoren funkcionalni sklop, jedro fizikalnega *postopka* in temeljna spoznavna funkcija fizike pa je tako, kot zapiše v enem ključnih stavkov te razprave, "v razpustitvi predmetov narave v čisto merskih odnosih".

Znanost je sicer Cassirerju vse do konca veljala za osrednjo temo njegovega mišljenja, nanjo pa je še v svojem zadnjem velikem delu *Poskus o človeku [Versuch über den Menschen]* gledal tudi kot na najvišjo in najznačilnejšo formo človekovega mišljenja.⁷ Pri ukvarjanju z njegovo filozofijo tega ni mogoče spregledati, toliko bolj potrebno pa se je zato znebiti zakoreninjenega predsodka, ki Cassirerja s tem razvrednoti kot zgolj predstavnika miselnosti poznega 19. stoletja – naivno naklonjenega predvsem (naravoslovnim) znanostim, in kot filozofa, ki je pripravljen staviti kvečjemu na filozofijo, zmožno sprave z znanostjo. V sodobni filozofiji seveda ni mogoče mimo zavesti o nezadostnosti golega znanstvenega tolmačenja sveta, vendar pa ta ni zgolj privilegij kontinentalne filozofije 20. stoletja. Nasprotno bi bilo prav zato morda končno potrebno izreči nezaupnico takšnemu prehitremu izrekanju nezaupnic. Mar ni torej tak strah pred nezadostnostjo danes že sam postal nezadosten?